

Голові Разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 17.051.067

Запорізького національного університету,
доктору філологічних наук, професору
кафедри англійської філології та
лінгводидактики

Приходько Ганні Іллівні

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата філологічних наук,

доцента кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови

Бережної Маргарити Василівни

на дисертаційну роботу **ТКАЧЕНКО НАСТАСІЇ ВІКТОРІВНИ**

«Літературно-художній ономастикон Запорізького краю другої половини

XX – початку XXI століття», поданої на здобуття наукового ступеня

доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю

035 Філологія

Рецензована робота не тільки сприяє розвитку регіональної поетоніміки, фіксуючи продуктивні оніми різних класів у творах письменників Запорізького регіону другої половини XX – початку XXI століття, а й слугує ширшій меті збереження національної ідентичності в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації на територію суверенної України. У своєму дослідженні Ткаченко Настасія Вікторівна визначає складовими системи асоціативно-культурних кодів в поезіях запорізьких письменників елементи «Тарас Шевченко», «Бог», «Матір Божа», «Голгофа», «Дніпро», «Хортиця», «Великий Луг», що свідчить про значущість для авторів та читацького загалу таких понять як українська ідентичність та пам'ять, духовність, захист, страждання, боротьба, тернистий шлях, рідна земля, козацтво, звитяга, безпека й воля. Увиразнює **актуальність** роботи відкритість питання щодо класифікації одиниць онімного простору, зокрема місце поетонімів у системі загального ономастикону, проблема класифікації онімів реального ономастикону, використаних у художньому просторі, а також проблема розмитості меж між групами біблеїзмів, теонімів та міфонімів.

Дисертацію виконано в рамках наукової теми «Ономастикон Запорізької області» (номер державної реєстрації 0123U102495), що розробляється кафедрою української мови Запорізького національного університету.

Поставлені та виконані в дослідженні Н. В. Ткаченко комплексні **завдання** – окреслення основних етапів становлення термінології, класифікації та методології вивчення системи літературно-художньої ономастики; визначення тематичних груп онімів у поетичних творах письменників Запорізького краю; з'ясування структурно-семантичних особливостей онімів у поезіях запорізьких письменників; виявлення функційно-стилістичної спрямованості власних назв; подання кількісного аналізу використання онімних класів у творах досліджуваних авторів – повною мірою суголосні **меті**, яка полягає у дослідженні онімної системи поетичних творів запорізьких письменників у структурно-семантичному та функційно-стилістичному аспектах.

Об'єкт та предмет відповідають сформульованим меті та завданням проведеного дослідження. **Об'єктом** дослідження виступають літературно-художні оніми, ужиті в поетичних творах письменників Запорізького краю другої половини ХХ – початку ХХІ століття: М. Білокопитова, М. Брацило, В. Віхляєва, П. Вольвача, Л. Геньби, І. Калиниченка, О. Ліщук, Г. Лупинос, Г. Лютого, О. Медка, О. Ольшанської, Т. Осінь, П. Ребра, В. Терлецького, В. Чабаненка, П. Юрика. **Предметом** дослідження є структурно-семантичні та функційно-стилістичні характеристики літературно-художнього ономастикону досліджуваних у роботі поезій.

Наукова новизна та теоретична значущість роботи визначаються першістю авторки у проведенні комплексного аналізу онімної системи поетичних творів письменників Запорізького краю другої половини ХХ – початку ХХІ століття; визначенні ролі онімів у відбитті авторського світогляду у свідомості широкого читацького загалу; характеризації онімних класів як асоціативно-культурних кодів у досліджуваному регіоні; конкретизації методології дослідження поетонімів; запровадженні авторської класифікації літературно-художнього ономастикону поетичних творів письменників Запоріжжя.

Оцінка змісту дисертації, повноти її основних положень і висновків. Структура рецензованої дисертації визначається лексичним матеріалом, що досліджується, а відповідно об'єктом та предметом роботи. Презентація отриманих результатів забезпечує досягнення поставлених задач та, як результат, мети роботи. Дослідження складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

У вступі наведено теоретико-методологічну базу дослідження; вказано зв'язок роботи з науковою темою кафедри української мови; визначено актуальність теми дисертації, об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, джерела практичного матеріалу; окреслено наукову

новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів; зазначено про особистий внесок здобувачки та апробацію результатів; подано інформацію щодо структури та обсягу роботи.

Перший розділ дисертації «Теоретичні засади вивчення літературно-художньої ономастики» (що складається з трьох підрозділів) зосереджується на питаннях становлення й розвитку вітчизняної школи художньої ономастики, зокрема Запорізького регіонального центру ономастичних студій; розглядає літературно-художні оніми як об'єкт мовознавчих студій; презентує методику дослідження поетонімів.

У розділі авторка зазначає триетапну періодизацію розвитку літературно-художньої ономастики в Україні, що складається з початкового етапу й появи одиничних наукових робіт у 60–70-ті роки минулого століття; періоду становлення у 70–90-ті роки та публікації основних робіт Ю. Карпенка; сучасного періоду, який характеризується активною появою робіт з ономастикону сучасних письменників України та закордоння.

Н. В. Ткаченко слушно наголошує на перспективності розвідок, які ґрунтуються на зіставленні поетонімів у творах різних авторів, адже таким чином можна виокремити не лише особистісні світогляди окремих письменників, а й перетини ментальних просторів авторів, об'єднаних мовою, (регіональною) культурою та часом. Спираючись на дослідження В. Калінкіна, здобувачка пропонує досліджувати поетоніми у мікро- та макроконтексті, адже тільки у синергетичному зв'язку з текстом розкривається потужний потенціал імені власного. Оскільки науковці переважно концентруються на дослідженні прозових творів П. Ребра, Г. Лютого, В. Чабаненка та П. Вольвача, здобувачка пропонує звернутися до творів М. Білокопитова, М. Брацило, В. Віхляєва, Л. Геньби, І. Калиниченка, О. Ліщук, Г. Лупинос, О. Медка, О. Ольшанської, Т. Осінь, В. Терлецького, П. Юрика. Таким чином визначаються «білі плями» у наукових розвідках, перспективні для цього дослідження.

Послуговуючись роботою Ю. Карпенка, авторка зазначає про існування трьох ономастичних українських шкіл, які використовують різну термінологію на позначення, по суті, однакових явищ та процесів. Відповідно, здобувачка з'ясовує відмінності у тлумаченні термінів «онімне / ономастичне поле», «ономастикон», «поетонімосфера», «онімний / ономастичний простір», якими називають сукупність власних назв у художньому творі. Відзначаючи часткові збіги у визначеннях до згаданих термінів, авторка схиляється до використання терміну «онімний простір» як провідного у роботі. Так само відзначаючи полемічність термінів «поетонім», «літературно-художній онім», «промовисте ім'я», «стилістичний / художній

антропонім», викликану авторським уживанням, контекстом, жанрами творів, історичним періодом, Н. В. Ткаченко надає перевагу терміну «літературно-художній онім», оскільки в ньому «відображається сукупність власних імен у поетичному тексті, а також багатофункційність мовних одиниць, різножанровість аналізованих творів, національний колорит та ментальність» (с. 39).

Простежуючи розвиток класифікацій власних імен у роботах вітчизняних та закордонних лінгвістів (Ф. Палацького, В. Німчука, М. Торчинського, М. Кочергана, Дж. С. Мілля, А. Гардинера, О. Карпенко, Г. Лукаш, К. Зайцевої, Г. Шотової-Ніколенко), здобувачка відзначає різноманіття аспектів, що покладені в основу розглянутих типологій, адже оніми можна розділяти на основі їхньої етимології, семантики, структури, сфери використання, емоційного забарвлення, стилістичного навантаження, конотативного значення тощо. Серед розмаїття **методів** для дослідження поетонімів, Н. В. Ткаченко обґрунтовує переваги використання описового, формантного, стилістичного, кількісного, порівняльно-зіставного методів, які дають змогу здійснити загальну характеристику онімів, визначити їхньою структуру та функцію у створенні художніх образів, виявити кількісно-якісні особливості, порівняти особливості формування та використання як складової ідіостилію різних авторів.

Другий розділ дисертації «Структурно-семантичний аналіз онімного простору поетичних творів письменників Запорізького краю другої половини ХХ – початку ХХІ століття» (що складається з чотирьох підрозділів) розглядає власні назви як вияв індивідуально-авторського стилю; пропонує структурно-семантичну характеристику антропонімів; досліджує топоніми та периферійні оніми в художніх творах письменників Запорізького краю.

Здобувачка обґрунтовано доводить, що онімний простір творів сучасних поетів Запоріжжя є цілісною, багатогранною системою, у центрі якої функціонують літературно-художні антропоніми й топоніми, а на периферії розміщуються асоціоніми, космоніми, геортоніми, ідеоніми, ергоніми, еклезіоніми, зооніми та міфозооніми. Усі розряди власних назв допомагають у реалізації ідеї творів, слугують засобом увиразнення, а також вживаються у складі різноманітних стилістичних фігур. Дисертантка слушно наголошує зокрема на використанні онімів у просторі сатирично-гумористичних творів, адже гумор є однією із базових складових української ментальності. Серед інших продуктивних напрямків для використання онімів Н. В. Ткаченко зазначає громадсько-патріотичний, пейзажний та ліричний.

Детальна статистика використання письменниками Запоріжжя антропонімів, топонімів та периферійних онімів підтверджує

аргументованість отриманих здобувачкою результатів та висновків. Запропоновано аналіз використання поетонімів у творчості П. Ребра, Г. Лютого, В. Чабаненка, М. Брацило, М. Білокопитова, Л. Геньби, П. Вольвача, В. Терлецького, В. Віхляєва, О. Ліщук, Г. Lupинос, О. Медка, О. Ольшанської, І. Калиниченка, Т. Осінь та П. Юрика. Узагальнені дисертанткою кількісні показники демонструють переважання антропонімів – 60%; водночас топоніми (26%) та периферійні оніми (14 %) є в цілому менш продуктивними. Індивідуальні показники значною мірою різняться, відбиваючи особливості авторського ідіостилу.

Взявши за основу класифікації М. Кочергана, Г. Лукаш, О. Карпенко та Л. Белея, здобувачка формує власну типологію онімів, ужитих у досліджуваних творах запорізьких письменників. Н. В. Ткаченко визначає основні групи класифікації: антропоніми, топоніми та периферійні оніми. Своєю чергою, антропоніми (частіше за все одночленні) розділяються на імена (у тому числі гіпокористичні, демінутивні та пейоративні), прізвища (зокрема прецедентні), прізвиська (особливої структури; особливої семантики; оніми, утворені від етронімів), імена по батькові, теоніми, міфоантропоніми та біблійні антропоніми. Слід відзначити влучне розмежування здобувачкою онімів, які знаходяться на перетині груп і відповідно можуть належати до теонімів, міфонімів або біблеїзмів. Так, імена будь-яких божеств Н. В. Ткаченко відносить до групи теонімів, залишаючи у групі біблеїзмів тільки імена біблійних персонажів, а у групі міфонімів – власні назви людських істот в міфах, билинах, казках.

Топоніми (однокомпонентні та багатокомпонентні) розділяються авторкою на хороніми, ойконіми (полісоніми, комоніми та урбаноніми), гідроніми (потамоніми й пелагоніми), інсулоніми, ороніми та міфотопоніми. За спостереженням авторки, у досліджуваних творах переважає український топонімікон (назви міст та сіл), як правило пов'язаний з реальними подіями в житті письменників або їхніх родин. Світові полісоніми вживаються з метою створення контрасту і зіставлення українських міст із закордонними. Найбільш уживаним є потамонім «Дніпро», з яким асоціюється національний дух українців, їхні мрії про щасливе життя у своїй країні. Залучення в поезіях назв інших країн вказує на протилежність та віддаленість цих місць від рідної землі, а нагромадження іноземних назв створює ефект панорами, розширює образний світ. Особливої актуальності набувають спостереження здобувачки щодо використання хоронімів на позначення України («Україна», «Вкраїна», «ненька-Україна», «матір-Україна», «Українонька»), адже вони виступають символом єдності та неподільності.

Н. В. Ткаченко розділяє периферійні оніми (одно-, дво- та багатокомпонентні) на асоціоніми, космоніми, геортоніми, ідеоніми, ергоніми, еклезіоніми, зооніми та міфозооніми. За спостереженнями авторки, у більшості поезій М. Білокопитова, М. Брацило, Г. Лупинос, Т. Осінь асоціоніми утворюються шляхом онімізації іменників, поєднаних семантикою «творчість», «поетичний світ», «мова», що корелює із загальною тематикою досліджуваних текстів. Зооніми утворюються через перехід апелятивів в особові імена й переважно дублюють загальну назву тварини, але пишуться з великої літери, таким чином перетворюючись на персонажів та виразників авторської ідеї. Геортоніми, створюючи культурний колорит, виступають показниками хронології та вказують на час, коли відбуваються події. За слушним спостереженням Н. В. Ткаченко, особливе місце в ряду периферійних онімів належить назвам місць проведення релігійних обрядів, адже еклезіоніми виступають важливим складником української культури.

У **третьому розділі** дисертації «Функційно-стилістичне забарвлення власних назв у художніх текстах запорізьких письменників» (що складається з п'яти підрозділів) мова йде про асоціативно-культурний компонент та функції антропонімів, топонімів та периферійних онімів в досліджуваному художньому просторі; визначаються особливості ономастичності в ідіостилі досліджуваних письменників.

Здобувачка визначає, що кожен онімний клас у літературному творі набуває різного функційного навантаження: антропоніми виконують не лише номінативну, але й характеристичну функцію з інформаційною та емоційною оцінкою; топоніми – здебільшого характеристичну з оцінною інформацією; особливістю периферійних онімів є наявність хронологічної та специфічної номінативно-характеристичної функцій (с. 116). За спостереженнями здобувачки, характеристична функція антропонімів розкриває національну чи регіональну належність персонажа, часопросторові параметри художнього простору, інформаційну та емоційну оцінку. Особливої актуальності в роботі набуває пласт літературно-художніх антропонімів з ідеологічною функцією. Так, Н. В. Ткаченко зауважує, що антропонім «Гітлер» містить конотеми «тиран» і «загарбник», псевдонім «Сталін» уособлює тоталітарне правління й політичні репресії, а прізвище «путлер» належить до пейоративів-оказіоналізмів, створених в роки російсько-української війни. Контамінування прецедентних прізвищ Путін і Гітлер передає ідентичні загарбницькі ідеології та засудження їхніх дій суспільством.

Здобувачка доходить слушного висновку, що топоніми набувають додаткових конотацій тільки в контексті, а без нього несуть суто локалізаційний характер. Літературно-художній топонімікон творів

письменників Запорізького краю неоднаковий і представлений топонімами, які виконують номінативну, характеристичну (з вказівкою на національність або регіональність, хронологію, оцінну інформацію), ідеологічну та дейктичну функції. Серед топонімів з характеристичною функцією, Н. В. Ткаченко наголошує на значущості інсулонімів «Великий Луг» та «Хортиця», які виступають не тільки й не стільки географічними назвами, а мають глибший зміст та символічне навантаження. Ці назви сприймаються як згорнений, закодований маркер на означення всієї Батьківщини. Здобувачка цілком слушно залучає до аналізу характеристичні оцінні полісоніми, які відображають жакливі воєнні злочини російських окупантів у багатьох українських містах. Авторка визначає, що назви «Буча», «Ірпінь», «Маріуполь» стали прецедентними й актуалізують номени «страждання», «нескореність», «нездоланність»; водночас хоронім «росія / расея» набуває виключно негативних конотацій.

Згідно з отриманими здобувачкою результатами, у досліджуваних художніх текстах периферійні оніми переважно є факультативними, але в деяких контекстах вони набувають ключового значення: можуть конкретизувати хронотоп, передавати лінгво- та історико-культурологічну інформацію, виражати головну думку письменника і навіть розкривати ідею твору. У поезіях запорізьких письменників периферійні оніми виконують такі функції: номінативну, номінативно-характеристичну, характеристичну (з оцінною інформацією, з національним і регіональним значенням), хронологічну та ідеологічну. Як приклад, Н. В. Ткаченко наводить ідеонім «Тарас Шевченко», який містить вказівку на національність та українську ментальність, додає національного колориту, зміцнює зв'язок автора з культурною спадщиною. Власне регіональним ідеонімом виступає «Хортицький дуб», який співвідноситься з могутністю та незламністю українського народу. Авторка визначає, що тисячолітній «Хортицький дуб» належить до системи етнокультурних символів українців, а саме українського козацтва.

Н. В. Ткаченко завершує дослідження, розглядаючи оніми у поетичних творах письменників Запорізького краю другої половини ХХ – початку ХХІ століття як продуктивну основу для утворення художніх засобів (метафор, порівнянь, епітетів, алегорій, гіпербол, перифразів, заголовків, паронімічних атракцій, ампліфікацій) та стилістичних фігур (паралелізмів, антитез). Також доцільною видається ідея про зв'язок та обумовленість імені культурою, на що вказує асоціативно-культурний компонент власних назв. Таке вживання онімів актуалізує культурні семи шляхом активації мережі різноманітних асоціацій. Підсумовує здобувачка своє дослідження цілком

слухним твердженням про те, що літературно-художній ономастикон поезій запорізьких письменників становить безмежний лінгвістичний простір, у якому перетинаються світові, загальноукраїнські та місцеві (запорізькі) культурні коди, які відтворюють дух епохи.

Наприкінці кожного розділу авторка узагальнює теоретичні положення та практичні результати дослідження.

Загальні **висновки** є аргументованими та ґрунтуються на багатовекторному аналізі достатньої кількості різноаспектних одиниць поетонмастикону сучасних письменників Запорізького регіону.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, пройшли апробацію на 2 міжнародних та 6 всеукраїнських наукових конференціях. Результати дослідження представлено в 10 одноосібних наукових працях, зокрема у 5 статтях, опублікованих у фахових періодичних виданнях України, та 5 матеріалах наукових конференцій. Додатково отримані результати відбиті у 9 статтях, опублікованих у фахових періодичних виданнях України (1 – одноосібна, 8 – у співавторстві), а також 1 статті (у співавторстві) у науковому виданні держави, яка входить до ОЕСР (Польща). Оприлюднення публікацій свідчить, що основні положення та висновки роботи пройшли необхідну апробацію. Робота є новою, самостійною науковою розвідкою, яка має завершений характер. Зміст дисертації свідчить про відповідність вимогам, які ставляться Міністерством освіти і науки України до таких робіт.

Дисертація Н. В. Ткаченко виконана на належному науковому рівні, проте окремі твердження роботи є дискусійними та потребують подальшого уточнення та/або додаткової аргументації:

1) У вступі дисертації Н. В. Ткаченко зазначає, що поезія, на відміну від прози, характеризується ширшим колом онімів, адже саме в поетичних творах імена власні набувають особливо глибокого символічного змісту (с. 19). Видається, що такий висновок з впевненістю можна зробити лише провівши зіставний аналіз використання онімів у прозових та поетичних творах одних й тих самих письменників, адже конотативне, прагматичне, емоційне, стилістичне навантаження одиниць, використаних письменником, значною мірою залежить від особистості автора, його мови та культури, регіону, часу, аудиторії, тематики тощо, і не визначається виключно літературною формою чи жанром твору. До того ж прозові твори внаслідок більшого обсягу тексту дозволяють формувати різнонаправлені вектори смислів, формуючи синергетичні зв'язки у системі поетонімів.

2) Здобувачка вказує, що у дослідженні систематизовано близько 700 літературно-художніх онімів, обраних з творів 16 авторів Запорізького краю,

однак не наводить кількісних показників творів / сторінок, які були проаналізовані. Також інтерес представляють статистичні показники частотності поетонімів на фоні загальної кількості слів у аналізованих поезіях з огляду на обрання кількісного методу одним із провідних у роботі.

3) Н. В. Ткаченко виокремлює різні онімні класи, які є важливим складником у формуванні індивідуально-авторського стилю. Здобувачка визначає, що для більшості поетів найуживанішими є антропоніми, а для деяких – топоніми чи периферійні оніми. Далі по тексту роботи можна побіжно прослідкувати певний зв'язок між переважанням онімів одного класу та напрямком самого твору (гумористично-сатиричним, громадсько-патріотичним, пейзажним чи ліричним). Варто було б увиразнити цей результат у загальних висновках до роботи.

Висновок. Дисертація Ткаченко Настасії Вікторівни «Літературно-художній ономастикон Запорізького краю другої половини ХХ – початку ХХІ століття», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії, вирізняється актуальністю, завершеністю, самостійністю, оригінальністю, структурованим змістом; виконана із залученням достатньої кількості фактичного матеріалу; розвиває актуальний напрямок дослідження; має наукову новизну і цінність, теоретичну та практичну значущість; характеризується повнотою та аргументованістю викладення основного змісту як самого дослідження, так і публікацій. Робота відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44), а її авторка за результатами проведення публічного захисту заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Рецензент:

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та практики
перекладу з англійської мови

Маргарита БЕРЕЖНА

Підпис Маргарити БЕРЕЖНОЇ засвідчує
вчений секретар Вченої ради ЗНУ
доцент, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури

Оксана ПРОЦЕНКО